

УДК 655.41 : 334.735 (477)

**ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УСРР
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ у 20-ті рр. ХХ ст.****Тетяна Онілко**ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Україна, 34014, м. Полтава, вул. Ковалю, 3
e-mail: onipko56@mail.ru

Одним з кооперативних принципів є здійснення кооператорами культурно-просвітніх заходів з метою задоволення духовних потреб своїх членів. Відтак заслуговує на увагу історичний досвід культурно-просвітньої роботи вітчизняної споживчої кооперації у 1920-ті рр., коли вона вмiла не лише заробляти кошти, але й забезпечувати зростання культурного рівня села.

Варто відмітити, що питання культурно-просвітньої роботи кооперативних організацій УСРР певною мірою досліджувалося як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Принагідно згадати внесок у висвітлення зазначеної проблеми відомого канадського вченого І. Витановича, однак він окреслив загальні напрями культурно-просвітньої роботи різних форм кооперації, не виокремивши досвід культурно-духовної діяльності власне споживчої кооперації [1].

Певне місце висвітленню культурно-освітньої діяльності споживчої кооперації у роки НЕПу присвячено у колективній праці науковців і провідних працівників Укоопспілки, що вийшла у 1996 р. [2]. Особливо цікавим видається матеріал щодо книговидавничої справи споживчої кооперації. Вирішенню проблеми організації кооперативної освіти в Україні, включаючи роки НЕПу, присвячена колективна розвідка, що вийшла на початку ХХІ ст. [3]. Питання просвітньої діяльності споживчої кооперації від моменту її зародження у середині ХІХ і до кінця 1930-х рр. досліджував М.В. Аліман, зосередивши увагу на підготовці кооперативних кадрів і книговидавничій діяльності [4]. Місце та роль кооперативних установ у процесі українізації протягом 20-х рр. ХХ ст. вивчала Н.І. Земзюліна [5]. У регіональному розрізі досвід просвітницької діяльності кооперації на Лівобережжі у роки НЕПу аналізував В.В. Голець [6].

Попри наявні здобутки у дослідженні зазначеної проблеми, історіографія культурно-просвітньої діяльності вітчизняних кооперативних організацій на селі потребує подаль-

шого вивчення. З огляду на це метою статті є узагальнення досвіду культурно-просвітньої діяльності споживчої кооперації в українському селі у 1920-ті рр. Вибір часового проміжку дослідження проблеми не випадковий, адже саме у роки нової економічної політики споживчі товариства та їх спілки не лише розгорнули успішну господарську діяльність в умовах ринку, але й приділяли належну увагу зростанню культурно-духовних потреб сільських пайовиків.

Проведення культурно-просвітницької роботи кооперативними організаціями на селі здійснювалося у контексті «підйому культурного рівня населення», про що свідчать матеріали Пленуму ЦК КП(б)У (травень 1922 р.). Зокрема, зверталася увага на необхідність посилення ідеологічної роботи серед різних верств селянства спільними зусиллями місцевих комітетів незаможних селян і кооперації [7, с. 217]. Резолюція Пленуму ЦК КП(б)У (липень 1924 р.) «По доповіді про роботу споживкооперації» також акцентувала на підвищенні ідеологічної ролі кооперації серед населення [8, с. 321]. Відповідно дев'ятий (1925 р.), десятий (1927 р.) з'їзди та друга конференція КП(б)У (1929 р.) наголошували на необхідності посилення суспільно-політичної роботи кооперативних організацій, їх участі у «боротьбі з некультурністю». Зокрема, у резолюції десятого з'їзду КП(б)У «Про задачі культурного будівництва на Україні» зазначалось, що «велике значення має широкий культурний рух робітників та селян, посилення роботи в цьому напрямку кооперативних та інших самодіяльних організацій» [9, с. 542].

У контексті державної політики сприяння зростанню культурного рівня села 28 квітня 1926 р. сесія Ради центральної спілки споживчих товариств України – Вукоопспілки (ВУКС) ухвалила постанову про необхідність проведення кооперативно-освітньої роботи як систематичної, планової, з кошторисним забезпеченням. Особлива увага зверталася на обов'язковість таких планів у кожному сільсь-

кому кооперативі [10, с. 4]. Споживчі товариства, надаючи великого значення культурно-просвітницькій роботі, цей напрямок роботи здійснювали переважно через сільські будинки культури. Так, на початку НЕПу на Чернігівщині мережа культосвітніх установ нараховувала 134 сільські будинки культури, 250 хат-читалень і 37 клубів [11, с. 159]. Такий підхід мав охопити якомога ширше коло сільського населення, у тому числі членів споживчої кооперації.

Щорічно зростали обсяги фінансування культурно-просвітніх заходів споживчих товариств. Так, зокрема, десята сесія Ради Вукопспілки у жовтні 1926 р. ухвалила рішення, що 5-10% прибутків системи споживчої кооперації, включаючи сільські товариства та райспоживспілки, має надходити до культосвітнього фонду [12, с. 1-2]. Зауважимо: на культурно-духовну роботу протягом 1927-1928 рр. ВУКС витратила 684 тис. 270 крб. [13, арк. 61]. У 1928-1929 рр. витрати робітничих кооперативів на культурно-просвітню роботу досягли 1 млн. 915 тис. крб.; майже стільки – 1 млн. 092 тис. крб. – становили витрати сільських споживчих товариств. Загалом на культурно-просвітню роботу протягом десятиріччя (1918-1929 рр.) споживчі товариства УСРР витратили 5 млн. 133 тис. крб. [14].

Споживча кооперація зробила немало для ліквідації неграмотності, особливо серед сільського населення. Кооператори допомагали створювати не лише школи лікнепу, але й клуби для дорослих і дітей, хати-читальні. Організації споживчої кооперації виділяли кошти на утримання «Просвіти», громадських бібліотек, українських шкіл і гімназій, які відкривалися по селах. Лише за березень 1922 р. правління ВУКС виділило 25 млн. крб. для освітян, забезпечуючи їх підручниками та канцтоварами, а всього протягом року споживча кооперація закупила для сільських шкіл підручників українською мовою на суму 2 млрд. крб. [15, с. 111]. Низка райспоживспілок стали активними членами товариства ліквідації неграмотності. Серед них була і Дніпробузька райспоживспілка (Миколаївщина), яка з квітня 1924 р., розпочала активну діяльність щодо подолання неграмотності серед селян [16, с. 41].

Робота щодо ліквідації неграмотності в українському селі була одним з основних напрямів роботи сільських кооператорів. Для підтвердження наводимо кілька прикладів за 1924 р. У квітні цього року кооператив у с. Мовчанівці Бердичівської округи на загальних зборах ухвалив просвітницьку роботу зо-

середити у хаті-читальні, де діяв пункт ліквідації неграмотності (лікпункт), який місцеві кооператори безкоштовно забезпечували газом. У селі Петропавлівське на Павлоградщині споживче товариство, допомагаючи школі ліквідації неграмотності, спільно з сільськогосподарським товариством, взяло шефство над групожитком 7-річної школи, розрахованим на 30 учнів. Правління Полянецького споживчого товариства на Київщині встановило опалення для місцевої хати-читальні, систематично забезпечувало її дровами. Астраханське товариство на Мелітопольщині здійснило закупку кооперативної літератури для сільбуду на суму 50, а для місцевого дитячого будинку імені Г.І. Петровського – на 34 крб. Крім цього товариство оплачувало роботу та харчування двох учителів. Споживчий кооператив у селі Михайлівці на Мелітопольщині допомагав школі, де навчалося 120 дітей незаможників. Тоді ж Давидівське споживче товариство Акимівського району Катеринославської губернії, Старосанжарське на Полтавщині, Ямпільське на Волині, Олешківський кооператив «Червоний маяк» на Херсонщині та низка інших організували шефство на місцевими школами, забезпечуючи учнів підручниками.

Важливою справою стала не лише пропаганда кооперативних ідей на селі, але й сприяння в організації та проведенні курсів для працівників сільських споживчих товариств. На ці курси передусім направляли молодь. Наприклад, восени 1923 р. кооперативне товариство у селі Іваньки на Уманщині направило молодого члена правління на Уманські кооперативні курси, що готували інструкторів споживчої кооперації [17, с. 39]. У 1924 р. Чернігівська райспоживспілка відкрила курси рахівників для сільських кооперативних товариств тривалістю до двох тижнів, на які були запрошені понад 100 чоловік [18, с. 45].

Вражають обсяги книговидавничої справи та періодичних видань споживчої кооперації. Протягом 1920-х рр. в Україні діяло 71 кооперативне видавництво, що мали 273 назви газет, журналів, бюлетенів, листків (плакатів). Вукопспілка через свій видавничий відділ друкувала різноманітну літературу: довідники з кооперації, підручники, популярно-агітаційні та пропагандистські брошури, координувала випуск кооперативних періодичних видань. Майже всі спілки споживчих товариств друкували різноманітну літературу для сільського населення. Навіть в умовах, коли на початку 1920-х рр. не вистачало коштів для ведення господарської діяльності, Полтавська спілка

споживчих товариств намагалася виділяти ½% від своїх оборотів для кооперативно-просвітньої роботи. Відомо, що Полтавська райспоживспілка організувала власне видавництво. Вона здійснювала не лише видання навчальних посібників для учнів шкіл, але й творів Т. Шевченка, Панаса Мирного, П. Куліша, праць з історії України, статистичних матеріалів тощо [19, с. 36-38].

У 1923 р. кооперативне видавництво «Пролетарій» почало видавати сільськогосподарську літературу, зокрема, популярною була серія «Сільське господарство та кооперація». У тому ж році кооператори створили спеціальний підрозділ, який займався книговидавничою справою – «Книгоспілку». На це видавництво розпорядженням Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У від 24 серпня 1923 р. покладалося завдання – видання кооперативної літератури для села. 9 лютого 1925 р. вийшла постанова Колегії Наркомату робітничо-селянської інспекції (НК РСІ) «Про літературу для села», що була зумовлена обмаллю на ринку української книги. Керуючись цими постановами, «Книгоспілка» видавала літературу з організації сільського господарства, а також питань кооперативного руху. ВУКС підтримувала тісні зв'язки з «Книгоспілкою», спільно з нею розробляла плани видання кооперативної літератури, створювала бібліотеки, випускала плакати. Робітничі кооперативи з метою шефської допомоги селу також співпрацювали з «Книгоспілкою». Так, Миколаївський робітничий кооператив у 1924 р. уклав угоду з «Книгоспілкою» на випуск книг для села [20, с. 41]. Кооперативне видавництво «Книгоспілка» близько 75% власної друкованої продукції видавало винятково для села [21, с. 152]. Протягом 1920-х рр. «Книгоспілка» видала 3096 назв літератури загальним тиражем понад 40 млн. екземплярів [22, с. 56-57].

Велике значення для проведення культурно-просвітньої роботи серед населення відігравали бібліотеки при організаціях вітчизняної споживчої кооперації. Вукопспілка підтримала створення споживчими товариствами на селі спільно з «Книгоспілкою» та установами політосвіти кооперативних бібліотек і книгозбірень при кооперативних куточках, хатах-читальнях, кооперативних будинках або сільбуддах.

Особливе місце у культурно-просвітній діяльності споживчої кооперації посідала книжкова торгівля. Кооперативні спілки відкривали свої книжкові склади, магазини (книгарні),

відділи книг у магазинах з універсальним асортиментом товарів, книжкові полиці при сільських споживчих товариствах. У книжкових магазинах споживчої кооперації можна було придбати шкільні підручники, літературу з питань кооперативного руху та сільського господарства, художні твори, календарі. Наприклад, «Бюллетень Вукопспілки» у 1924 р. повідомляв, що Уманська райспоживспілка створила при книжковому магазині культкомісію, яка мала турбуватися, щоб література відповідала передусім потребам села. Головну увагу райспоживспілка звертала на забезпечення села сільськогосподарською, театральною та політичною літературою, на яку існував тоді великий попит [23, с. 28]. Протягом 1924 р. Волинська райспоживспілка закупила книг на 17 тис. крб. З них підручників становили 62%, відповідно соціально-економічна література – 7%, кооперативна – 15%, сільськогосподарська – 3%, белетристика – 8%, дитяча література – 4% і ноти – 1%. Книжковим магазином райспоживспілки було продано книг на 10 тис. 598 крб., при цьому 72% усіх книг потрапило на село [24, с. 45]. Розвиткові книжкової торгівлі сприяла і співпраця кооперації з установами народної освіти. У 1928 р. в українських селах налічувалося 632 книготорговельних підприємств і близько 700 книжкових полиць [25, с. 11].

Видання та розповсюдження кооперативної преси відіграло надзвичайно велику роль у пропаганді кооперативних ідей, задоволенні духовних потреб населення. У середині 1920-х рр. в Україні виходило понад 40 центральних і місцевих кооперативних періодичних видань. Суттєвою матеріальною підтримкою споживчої кооперації села виявилася передплата нею періодичних видань для сільських клубів та шкіл [26, с. 33].

Кооперативні організації надавали матеріальну допомогу клубній роботі на селі. Сільські споживчі товариства оголошували шефство над сільбуддами. Вони виділяли кошти для придбання необхідного обладнання, меблів, проводили ремонтні роботи тощо. Так, споживче товариство у селі Повчині на Чернігівщині створило фонд для організації сільського будинку, виділивши для нього 87 крб. Водночас кооператори надавали допомогу сільбуддам у постачанні їх літературою та костюмами, необхідними для вистав. Наприклад, Нехворощанське споживче товариство на Волині у середині 1920-х рр. у сільському клубі влаштувало безкоштовні спектаклі та лекції-диспути. Кооператори у селі Серогози Меліто-

польської округи протягом 1924 р. відремонтували сільський театр і сільський клуб, а Дзєндзелевське товариство на Уманщині виділило для ремонту сільського будинку 125 крб. [27, с. 39].

У жовтні 1923 р. була відкрита Перша Всеоюзна сільськогосподарська і кустарно-промислова виставка у Москві. Тоді Чернігівська губспоживспілка виділила кошти для відрядження на виставку 1 тис. 300 чоловік, у тому числі агрономів, сільських вчителів, селян, зокрема членів споживчих товариств [28, с. 169]. Прикметно, що у роки НЕПу споживчі товариства та їх спілки виділяли кошти з метою організації екскурсій для дітей із сільської місцевості до міста.

Система споживчої кооперації була однією з перших в Україні, хто безкоштовно допомагав селу здійснювати радіофікацію. Кооперативні спілки виділяли кошти на влаштування радіо у підшефних селах [29, арк. 26]. Особливо активно ця робота розгорнулася у другій половині 1920-х років. Кооператори багато зробили для кінофікації сільської місцевості. Вукопспілка проводила широкомасштабну масову культурно-просвітню роботу, влаштовуючи кіносеанси, перед початком яких організовували доповіді, лекції, бесіди. Кооперативні спілки мали декілька десятків кіноустановок (так званих чарівних світлових ліхтарів), яких з нетерпінням чекали на селі. При видавництві «Книгоспілка» спеціально було створено кіноуправу, яка слідкувала за доставкою та якістю показу кінофільмів. Кінофільми демонстрували як на пересувних кіноустановках, так і на стаціонарних. У 1928-1929 рр. сільські споживчі кооперативи вже мали 331 пересувну і 5 стаціонарних кіноустановок. За цей період було організовано кіномережу у 3600 селах України [30, с. 36-37].

Без сумніву, у культурно-просвітній діяльності кооперативних організацій республіки у 1920-ті й особливо у 1930-ті рр. були великі прорахунки та недоліки. Зокрема, споживчій кооперації, виконуючи вказівки правлячої партії, доводилося проводити антирелігійну пропаганду серед сільського населення, влаштовувати лекції та перегляд кінофільмів у приміщеннях храмів і церков.

Загалом, упродовж 1920-х рр. споживча кооперація УСРР в умовах жорсткої ринкової конкуренції та партійно-державного диктату не лише намагалася покращити матеріальний стан своїх членів, але й сприяти зростанню їх культурного розвитку. Протягом свого подальшого розвитку кооператори постійно під-

римували українську культуру. Споживча кооперація навіть в умовах нинішньої фінансово-економічної скрути, по мірі можливості, традиційно продовжує надавати допомогу вітчизняній культурі. Не забувають кооператори і про культурно-духовну підтримку села. Отже, сучасний стан аграрного сектору економіки та зниження культурного рівня жителів села змушують знову звертатися до попереднього досвіду господарювання споживчої кооперації України в умовах ринку. Тож історичний досвід культурно-духовної підтримки споживчою кооперацією села вартий подальшого узагальнення та творчого використання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк: Товариство Української кооперації, 1964. – 624 с.
2. Історія споживчої кооперації України / Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та інші. – Львів: Інститут Українознавства НАН України, 1996. – 383 с.
3. Аліман М.В. Кооперативна освіта в Україні / М.В. Аліман, С.Ф. Купрій, Ф.І. Ленченко, В.К. Щербатюк [Під редакцією Ленченка Ф.І.]. – К.: Ірідіум, 2001. – 96 с.
4. Аліман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина XIX – 1930 рр.) // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти / М. Аліман. – К.: Ред. газ. «Вісті...», 1996. – С. 77-86.
5. Земзюліна Н.І. Культурно-освітня діяльність кооперативних установ України в 20–30-ті роки XX століття / Н.І. Земзюліна // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – Вип. 8. – С. 148-156.
6. Голець В.В. Кооперація і НЕП (20-ті роки XX ст.) / В.В. Голець. – Чернігів: Просвіта, 2006. – 244 с.
7. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 2-х томах. – Т. 1. – 1918-1941. – К.: Политиздат Украины, 1976. – 1062 с.
8. Там само.
9. Там само.
10. Хашчеватський Я. Наближчі завдання кооперативно-освітньої роботи / Я. Хашчеватський // Кооперативне життя (Харків). – 1926. – № 19. – 28 квітня. – С. 4-6.
11. Голець В.В. Вказ. пр.
12. У Вукопспилці // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 4. – С. 1-2.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.296, оп.3, спр.1312.
14. Відомчий архів Укоопспілки.
15. Аліман М. Добровичина діяльність споживчої кооперації України на початку 20-х років / М. Аліман, Т. Оніпко // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти. – К.: Ред. газ. «Вісті...», 1996. – С. 106-112.
16. Из практики мест. Просветительная работа кооперации // Бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 9. – С. 41-43.
17. Кооперативная хроника. На культурной и просветительной работе // Бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 45. – С. 39-40.
18. Кооперация на местах // Бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 26. – С. 44-45.
19. Аліман М.В. Споживча кооперація Полтавщини у 20-ті роки XX століття / М.В. Аліман. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. – 24 с.
20. Из практики мест. Просветительная работа кооперации // Бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 9. – С. 41-43.
21. Земзюліна Н.І. Вказ. праця.
22. Молодчиков О. Книга Радянської України / О. Молодчиков. – К.: Радянська школа, 1974. – 176 с.
23. Просветительная работа // Бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 32. – С. 28-31.
24. Просветительная работа // Бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 26. – С. 45-46.
25. Из практики мест // Кооперативный бюллетень Вукопспилки. – 1924. – № 20. – С. 10-12.

26. Кооперативная хроника // Кооперативный бюллетень Вукоопспилки. – 1924. – № 27. – С. 32-33.
 27. Кооперативная хроника. На культурной и просветительской работе // Бюллетень Вукоопспилки. – 1924. – № 45. – С. 39-40.

28. Голець В.В. Вказ. пр.
 29. ЦДАВО України. ф.296. оп.5, спр.1372.
 30. Поповський В. Кооперація та радіозв'язок / В. Поповський // Кооперативне будівництво. – 1927. – № 2. – С. 36-39.

Онiпко Тетяна Доброчинна діяльність споживчої кооперації УСРР в українському селі у 20-ті рр. ХХ ст.

У статті окреслено основні напрями діяльності вітчизняної споживчої кооперації щодо культурно-освітньої підтримки села у 1920-ті рр. Акцентовано на тому, що просвітницькими заходами та матеріальною підтримкою кооператори сприяли державі у вирішенні проблеми ліквідації неграмотності.

Ключові слова: споживча кооперація, українське село, культурно-освітня діяльність, доброчинність

Онiпко Татьяна Благотворительная деятельность потребительской кооперации УССР в украинском селе в 20-е гг. ХХ ст.

В статье очерчены основные направления деятельности отечественной потребительской кооперации относительно культурно-просветительской поддержки села в 1920-е гг. Сделан акцент на том, что просветительскими мероприятиями и путем материальной поддержки кооператоры способствовали государству в решении проблемы ликвидации неграмотности.

Ключевые слова: потребительская кооперация, украинское село, культурно-просветительская деятельность, благотворительность.

Onipko Tatyana Charitable activities of consumer cooperation of USSR in the Ukrainian village in the 20-ies of XX century

The article outlines the main directions of national consumer cooperation concerning cultural and educational support of the village in the 1920s. It is focused on the fact that cooperators contributed to the state in addressing the problem of eradication of illiteracy through educational events and financial support.

One of the cooperative principles is the implementation of cultural and educational events by cooperators with the aim to satisfy the spiritual needs of their members. Therefore, it is necessary to pay attention to the historical experience of cultural and educational activities of national consumer cooperation in the 1920s, when it was able not only to earn money but also to ensure the growth of the cultural level of the village.

Generally, in the 1920s, consumer cooperation of USSR, working in the conditions of fierce market competition and party-state dictatorship, not only tried to improve the material situation of its members, but also to contribute to their cultural development. In subsequent years, cooperators constantly supported Ukrainian culture. Consumer cooperation, to the extent possible, traditionally continues to support the national culture, even in the current economic and financial instability. Modern cooperators don't forget about cultural and spiritual support of the village.

Thus, the current state of agricultural sector and the decline of the cultural level of the villagers push to revisit the previous experience of economic activities of Ukrainian consumer cooperation in the market conditions. Therefore, we need further generalization and creative application of the historical experience of cultural and spiritual support of the village by cooperators.

Keywords: consumer cooperation, Ukrainian village, cultural and educational activities, charity

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 11.07.2016 р.